

OSMANLI İMPARATORLUĞU'NUN KLASİK DÖNEMİNDE GİRİŞİMCİLİK VE GİRİŞİMCİ TİPOLOJİLERİ

ENTREPRENEURSHIP AND ENTREPRENEUR TYPES IN THE CLASSICAL AGE OF OTTOMAN EMPIRE

Ramazan UYGUN

Karabük Üniversitesi, İŞletme Fakültesi, Girişimcilik Bölümü
(ramazanuygun@karabuk.edu.tr)
ORCID: 0000-0003-3240-9874

ÖZ

Bu çalışmanın amacı, Klasik Dönem Osmanlı İmparatorluğu'nda, girişimsel faaliyetlerin gerçekleştirildiği bağlamın ve bu bağlamı etkileyen koşulların genel bir çerçevesini ortaya koymaktır. Bu amaçla girişimsel faaliyetlerin sergilendiği ekolojiyi etkileyen ve şekillendiren ilke, kurum ve uygulamalar incelenmiştir. Osmanlı toprak sistemi, toplum yapısı, iktisadi düzeni, devletin ticarete bakışı gibi makro faktörlerle birlikte bireysel girişimcilik değerlerinin ve iş kültürünün nasıl biçimlendiği de mikro açıdan ele alınmıştır. Osmanlı'da girişimciliğin, devlet tarafından şekillendirilen iktisadi düzen ve toplumsal ayrıma dayalı olarak oluştuğu ve girişimcilerin heterojen bir yapı arz ettikleri sonucuna ulaşılmıştır. Bu bulgulara dayanarak, farklı yasal, toplumsal ve iktisadi düzenlemelere tabi olan Osmanlı girişimci tipolojisi oluşturulmuş ve açıklanmıştır.

Anahtar Sözcükler: Osmanlı İmparatorluğu, Klasik Dönem, Girişimcilik, Osmanlıda Girişimcilik, Girişimci Tipolojisi.

ABSTRACT

The aim of this study is to introduce the general frame of the entrepreneurial behaviours and its context in the classical age of Ottoman Empire. For this reason, shaping policies, institutions and practices that affect the ecology of the entrepreneurial activities have been examined. With macro factors like Ottoman land system, structure of its community, order of the economy, state's point of view about the economy and the trade, and also how the personal entrepreneurial values and the business culture are formed in micro level have been reviewed. The economic order and the community structure formed by the state are created the conditions of entrepreneurship in the Ottoman Empire. In addition, Ottoman entrepreneurs are exhibited heterogeneity. According to the findings, Ottoman entrepreneurs typology, exposed different economic, social and legal regulations is generated and explained.

Keywords: Ottoman Empire, Classical Age, Entrepreneurship, Entrepreneurship in the Ottoman Empire, Typology of Entrepreneurs.

1. Giriş

Türkler Anadolu'ya gelmeden önce sinai tecrübeye sahip olmuşlar, pamuklu, yünlü ve ipekli dokuma sanayi, gümüş işleri, eyer takımları, kağıt ve çini imalatı, altın ve kıymetli taş madenciliğinin yanı sıra maden kömürünü enerji temininde kullanmışlardır (Tabakoğlu, 2003: 106-108). Anadolu'nun ele geçirilmesiyle birlikte yerli halk ile Türkler arasında bir etkileşim meydana gelmiş, dokumacılık, madeni eşya yapımı ve inşaat alanlarında, yerli ustaların yanında çalışarak bilgi ve deneyimlerini iletmişlerdir. Yayla hayvancılığı zirai işletmeciliğinin Türklere has bir işletme formu olması ve Anadolu'daki coğrafi şartların da bu tarz üretim sistemine çok uygun bulunması nedeniyle yerli halkın bu konudaki etkisi daha az olmuştur (Akdağ, 1999a: 10-11). Selçuklu döneminde uygulanan ikta sistemi ile ziraat gelişmiş tarım ve hayvancılık faaliyetlerinin bir sonucu ve yan ürünü olarak da deri ve dokuma sanayi öne çıkmıştır. Bu sanayi ürünlerine dış pazarlardan büyük talep olmuştur. Silah sanayi, denizcilik, yapı malzemeleri ve inşaat, kervancılık yine Selçuklu döneminde yükselen ticari ve sinai faaliyetler arasında yer almıştır.

Osmanlı tarihi iki ana dönemde ele alınabilir: Klasik Dönem ve Batı kapitalizmi ile entegrasyon. Osmanlı ekonomisi çok eski dönemlerden beri Batı ile temastadır ancak ekonominin çok sınırlı bir kesiminin parasallaştığı bir ortamda Batı fiyat devriminin Osmanlı'yı temelden sarsması güç olmuştur. Osmanlı 16. yüzyıldan itibaren parasallaşma sürecine girmiştir. Bu parasallaşma klasik yapıyı çözücü etkide de bulunmuştur (Kunt vd., 2011: 221). Altı yüzyıllık Osmanlı tarihinin bölümlenmesinde, 1300-1600 yılları arasındaki klasik dönem, otokratik ve merkeziyetçi yönetimi, ekonomisi ile belirgin ve kendi içinde bütünlük niteliğine sahip bir dönem olmuştur (İnalçık, 2009: 39). Klasik Dönem Osmanlı sisteminde, Selçukludan miras alınan yapı ve kurumlar değişim ve dönüşüme tabi tutularak şekillendirilmiştir.

2. Klasik Dönemde Girişimcilik Ekolojisinin Kökenleri

Osmanlı İmparatorluğu'nun ekonomik yapısını belirleyen birçok kurumun kökeni Selçuklu Devleti'ne dayanmaktadır (Çavdar, 2003: 39). İlk dönem Orta Asya toplumlarından beslenerek biçimlenen Türk ekonomi düzeni yükselişini, Selçuklu Devleti ile sürdürmüş ve geliştirilen üretim biçimleri, sistemleştirilen ekonomik ilişkiler, çağına göre ileri düzeyde örgütlü ve uzmanlaşmış ekonomik yapı Osmanlı İmparatorluğu'na kadar ulaşmıştır (Akdoğan, 2005: 725). Selçuklu iktisadi düzeni, ziraat, sanayi ve ticaret biçiminde organize olmuştur. Anadolu'nun coğrafi konumundan kaynaklanan, Batı ile Doğu arasındaki geçiş yolu üzerinde olması nedeniyle de kervancılık ekonominin temel dinamiklerinden birisi olmuştur (Akdağ, 1999a: 24). Kervansaraylar Anadolu'da şekillenen yeni siyasi yapının temsilcisi Selçuklu merkezi idaresince inşa ettirilmiş ve masrafları devlet hazinesinden karşılanmıştır. Burada konaklayan tüccarların hayvanlarının bakımı ve beslenmesi, mallarının korunması devlet güvencesi altına alınmıştır. Bu gelenek Selçuklu hakimiyetinin zayıfladığı Moğol istilası döneminde sürdürülemediyse de Osmanlı ile birlikte kervancılık yeniden canlanmıştır (Ortaylı, 2009: 53).

Osmanlı toprak düzeninin dayanağı olan ikta sistemi ve girişimcilerinin faaliyetlerini düzenleyen, toplumun ve bireylerin ticarete ve girişimciliğe bakışını şekillendiren ahilik teşkilatı ve ahilik değerleri, Osmanlı girişimcilik ekolojisini biçimlendiren dinamiklerin kökeni olarak öne çıkmaktadır. Köy halkının, vergi-rant karışımı biçimlerde ödediği tarımsal artıktan yararlanma hakkının, askeri-siyasi üste karşı belli görevleri yerine getirmek koşuluyla merkezin emrindeki asker-yöneticilere bırakılması yaygın ve evrensel bir sistemdir (Tezel, 2015: 36). İkta da bu sistemlerden birisidir. Selçuklu devleti, ikta sistemini Anadolu'da hakim kılmıştır. Bu sisteme göre

toprak, devlet mülkiyeti sayılmış, bu toprağı işleyen köylüler ise devletin bir tür kiracısı kabul edilmiştir. Devlet, ordu mensuplarına nakdi ücret ödeme yerine, miri topraklardan alacağı vergileri ikta olarak bırakmıştır (Tabakoğlu, 2003: 85). Selçuklu Devleti'nin yıkılışına kadar uygulanan ve Osmanlı İmparatorluğu döneminde de uygulanmaya devam eden toprak düzeninde, sultanın şahsına ait olanlar dışındaki topraklar küçük parçalara ayrılarak, askeri yükümlülük ve görevler karşılığında asker ve kumandanlara tahsis edilmiştir (Çavdar, 2003: 41).

Bir başka açıdan ikta sistemi, geçimlerini sağlamak ya da hizmetlerine ait masrafları karşılamak üzere, bir kısım asker ve memurlara, belirli bölgelerden kendi nam ve hesaplarına tahsil yetkisi ile birlikte tahsis edilmiş, çoğunluğu toprak olan vergi kaynaklarına verilmiş bir isimdir (Tabakoğlu, 2003: 133). Ancak genel işleyişindeki benzerliklere rağmen uygulamada kullanılan yöntemler açısından ikta sistemi ile batıda ortaya çıkan feodalite tabanlı fief sistemi arasında önemli farklar bulunmaktadır. Fief sisteminde toprağın üzerinde yaşayanların da kullanım hakkı soyluya devredilmiş, fiefin özel mülkiyete dönüşmesini engelleyecek önlemler alınmamış ve soylular da giderek merkezi devletten uzaklaşarak özerk birimler haline gelmişlerdir. İkta sisteminde ise fiefe benzer bir yapılanma bulunmamaktadır. İkta sisteminde toprakların işletilmesinin devri için aranan ölçütler askeri yetenek ve devlete yararlılık iken Osmanlı'nın imparatorluk haline gelip merkezleşmenin artmasıyla birlikte hanedana yakınlık ve bağlılık, tımar sisteminin temel ölçütü haline gelmiştir (Aydoğan, 2005: 730).

Selçuklu'da sanayi ve ticaret hayatı ahilik ilkelerine dayalı olan esnaf birlikleri tarafından teşkilatlandırılmıştır. Moğol işgalinden Anadolu'ya kaçan esnaf ve sanatkarlar, yeni adım attıkları ülkede tutunabilmek için birbirlerine kenetlenmişler ve sahip oldukları dayanışma, mesleki eğitim ve deneyim gibi değerleri Anadolu'ya taşımışlardır (Andaç, 1994: 1-2). Kelime kökeni ve anlamı açısından farklı görüşler olmakla birlikte Ahi kelimesi, kardeşim anlamına gelmekte, cömertliğe, el açıklığına, mertliğe dayanan ve fertlerin birbirini kardeş görmelerinin ifadesi olmaktadır (Ortaylı, 2009: 55). Selçuklu şehirlerindeki iş hayatı, ahilik normlarınca biçimlenen lonca organizasyonları ile sürdürülmüştür. Esnaflık, usta çırak ilişkileri çerçevesinde düzenlenmekle beraber usta, pir şeklinde ifade bulan manevi bir niteliğe de sahip olmuştur. Faaliyet konularına göre organize olan loncalarda, tekelci bir yapılanma sergilenmiş, ilgili faaliyet alanında bulunan atölye ya da dükkan sayıları loncanın bilgisi haricinde değişmemiş ve her atölye ya da dükkanda tek bir usta bulunmuştur. Loncaya bağlı işletmelerin ustalarından biri lonca reisi olarak ahi unvanını almaktadır. Tüm loncaların ahileri arasından da bir reis seçilerek hiyerarşide tepe noktaya Ahi Baba unvanı ile yerleşmektedir (Akdağ, 1999a: 15). Ahiler, Osmanlı'nın kuruluşunda askeri güçlere yardımcı olan bir organizasyon olarak yer almışlardır (Andaç, 1994: 1-2).

3. Osmanlı İktisat Kurumları ve Girişimcilik Altyapısı

Osmanlı siyasi anlamda ortaya koyduğu mutlak hakimiyet ilkesini ekonomi alanında da uygulamıştır. İmparatorluğun genişliği, ordunun ihtiyaçları, büyük şehirlerin iâşe zorlukları, ulaştırma imkanlarının elverişsizliği, devletin ekonomiyi tek elden yönetmesini gerekli kılmıştır (Nişancı, 2005: 69). Tımar sistemi ile denetlenen ve yönlendirilen tarım ile birlikte esnaf ve ticaret örgütleri olan loncalar aracılığı ile devlet, ticari ve sanayi hayatın her aşamasında yer almıştır. Miri toprak rejimi, toplumun ve ekonominin örgütlenmesi, loncalar ve iltizam sistemi Osmanlı ekonomisinde öne çıkan iktisadi kurum ve uygulamalardır.

3.1. Miri Toprak Rejimi ve Tımar Sistemi

Miri kavramı, bir menkul ya da gayrimenkulün hazineye ait ve devlet malı olduğunu göstermek için Osmanlı'da kullanılmıştır. Toprağa miri bir statü kazandırılması ile burada oturanlar devletin kiracısı sayılmış, kira bedeli olarak da ürünlerinin bir kısmını vergi olarak ödemeleri beklenmiştir. Bu vergilerin toplanması ise tımarlı sipahi olarak adlandırılan asker-memur bir sınıfın aracılığı ile gerçekleştirilmiştir. Böylece devlet, tarımdan alacağı vergiyi, kendisi araya girmeden, doğrudan doğruya büyük bir kısmı asker olan tımar sahiplerine bırakmıştır. Tımar sahipleri kendilerine bırakılan vergi gelirinin büyüklüğüne göre, üzerlerine düşen askeri yükümlülükleri yerine getirmişler, tımarları büyük ise ayrıca bir ya da birkaç sipahiye donatmış ve geçimlerini sağlamışlardır (Tezel, 2015: 36-37).

Osmanlı'da ekonomik yapı tarım merkezli bir niteliğe sahip olmuş, tımar sistemi de Osmanlı ekonomisinin temelini oluşturmuştur. Osmanlı'da tarımda kullanılan toprak devletin malı sayılmakta köylü bu toprağın kiracısı durumunda bulunmakta ve bu statüsünü aile içinde sürdürülebilmekteydi (Faroqhi, 2004: 158). Tımar sisteminin uygulanmasının gerekçeleri arasında askeri ve siyasi konulara ek olarak, para ekonomisinin yeteri kadar gelişmemiş olmasından dolayı vergi gelirlerinin büyük bir kısmının aynı olarak toplanması, bu aynı olarak toplanan vergilerin naklinin, paraya çevrilmesinin ve merkez hazinede toplanarak, memur ve askerlere görev yerlerinde ödenebilmesinin coğrafi ve ulaşım imkanları kapsamında zorluğu yer almaktadır (Küçükkalay, 2000: 44).

Osmanlı tımarı büyüklük ve gelir açısından üçe ayrılmaktadır: Has, zeamet ve tımar. Bunların dışında askeri gereksinimleri karşılamak amacıyla, bazı bölgelerde yurtluk, ocaklık adlarıyla verilmiş tımarlara da rastlanmaktadır. Bütün tımarların ortak niteliği, reayadan toplanan vergilere karşılık devletten hiçbir nakdi ödün almadan askeri bir hizmeti yerine getirme göreviyle yükümlü olmaktır. Tımar sahipleri, tımarın sahibi olmadıkları gibi, toprakları sınırsız tasarruf etme hakkına da sahip değillerdi. Tımar sahibi, ancak devletin memuru ve temsilcisi olarak bazı yetkilere sahipti. Ayrıca, bütün tımarlar Padişahın iradesiyle dağıtıldığı için, tımar sahiplerinin kendilerine ait ordularıyla, bir nevi senyör haline gelmeleri de olanaksızdı (Çavdar: 2003: 43-44). Tımarlı sipahi kesinlikle bugünkü anlamda toprak sahibi değildi. Tımar sahibine verilen hak, köylülerden aynen ve nakden bazı vergileri toplamak ve onlardan bazı hizmetleri talep etmekten ibaret olmuştur. Bu vergi ve hizmetlerin verilmesini sağlamak için tımar sahibi köylülerin, köyü terk etme ve toprak alım satımı konusundaki haklarını kısıtlayabilirdi. Köylü ise topraklarını kendi hesabına işletmemekteydi. Tımar sahipleri sıklıkla imparatorluğun bir bölgesinden diğerine nakledilebildiklerinden, en azından 16. yüzyılın ikinci yarısından önce yani klasik dönemde bir köyde mülk sahibi olmaları pek olağan görünmemekteydi (Faroqhi, 2004: 159).

Miri arazi, köylerin etrafındaki ekili topraklardan oluşmakta ve bu toprakların otlak, bağ, meyve bahçesi yapılması yasaklanmıştı (İnalçık, 2009: 201). Toprağa miri bir statü kazandırmanın arkasında, tarım arazilerinin atıl kalmasının önlenmesi ve etkin kullanması gibi ekonomik, toprak mülkiyetini bir elde tutarak ülkenin siyasi ve askeri organizasyonunu tehdit teşkil edecek bir yapılanmaya meydan verilmemesi gibi siyasi nedenler ve bir toprak aristokrasinin ortaya çıkmasının önüne geçmek gibi sosyal amaçlar da bulunmaktaydı (Nişancı, 2002: 84). Tımar topraklarının devlet mülkü olmasından dolayı, mirasa tabi olması, satılması, vakfedilmesi ve bağışlanması hem sipahi hem de köylü için söz konusu değildi. Ancak toprak, sipahinin ve köylünün elinden keyfi olarak alınamamakta, eğer sipahi sefere katılmazsa devlet o senenin gelirini ondan almaktaydı. Tımar sistemi, tarım teknolojisinde bir gelişme olmamasına rağmen,

yüksek zirai üretim için gerekli ortamı sağlamıştır.

3.2. Toplumun Örgütlenmesi

Osmanlı üretim tarzı ile Asya tipi üretim tarzı (ATÜT) arasında benzerlik konusu tartışmalıdır. Diviçioğlu (1967) Osmanlı ve ATÜT arasındaki benzerliklere odaklanarak toprakta özel mülkiyetin olmayışını ve mülkiyetin devlete ait olmasını ATÜT'nin temeli olduğunu vurgulamıştır. Bu yapılanmada toplum toprak üzerinde mülkiyet yerine tasarruf hakkına sahip olmuştur. Ek olarak toplumda tarım ile el sanatları arasında ileri düzeyde işbölümü vardır ve bu nedenle toprak bir ekonomik birimdir. Artık ürünün sahibi devlet olduğundan kitle üretimi gelişmemiştir. Toplum temelde devleti temsil edenler ve üreticileri temsil edenler olmak üzere iki bölüme ayrılmıştır. Avcıoğlu (1969) ise ATÜT ile Osmanlı toplumsal ve ekonomik sisteminin açıklanamayacağını, ATÜT'nda sadece köy topluluklarının olduğunu ve bireyin ancak bu topluluğun bir üyesi olarak var olabildiğini, Osmanlı'da ise köylerde var olan kamusal niteliklerin yanı sıra bireyciliğin de önemli ölçüde geliştiğini vurgulamıştır. Osmanlı'da gelişmiş ticaret ve kervancılık içine kapalı köy topluluklarında oluşan ATÜT ile bağlaştırılmamakta ve Osmanlı ekonomisinin dinamik ticari yapısı bunun temel göstergesi olmaktadır.

Osmanlı toplumsal yapısı devlet tarafından oluşturulmuş ve fonksiyonlarına göre iki ana gruba ayrılmıştır: askeriler ve reaya. Bu fonksiyonel ayrımın ilk sırasında yer alan askeriler devlet hizmetlileri biçiminde algılanmalıdır. Askerilere hizmetleri karşılığında yapılan ödeme ya hazine den nakit para olarak ya da halktan alınacak olan bazı vergiler bu sınıfa toplatılarak gerçekeştirilmiştir (Akdağ, 1999b: 80). Yönetenler yani askeriler üretimde bulunmayıp vergi vermezken yönetilenler yani reaya devlete vergi vermekle yükümlü geniş bir kitleyi oluşturmaktaydı. Askeriler kavramı, tımarlı sipahi ve kapıkulları olarak algılanan fiilen askerlik mesleği ile uğraşmanın da ötesinde tüm kamu görevlilerini kapsamaktaydı (Genç, 2000: 75). Toplum, devlet felsefesi olarak, üretimle uğraşmayan ve dolayısıyla vergi ödemeyen yönetici sınıfla, üretici olan ve dolayısıyla vergi ödeyen halk arasında bölünmüştür. Halk ise, ticaret ve sanayi ile uğraşan kentliler ve tarımla uğraşan köylüler olarak ikiye bölünmüştür. Buradaki yapı, devletin barış ve zenginliğinin, her yurttaşın toplum içinde sahip olduğu yerde tutulmasına dayalı olduğu inancıydı. Bu sistem ise toplumun geleneksel örgütlenme biçimini değişmeden alıkoyacak ve halkın refahını bozmayacak biçimde, devlet gelirlerini olanaklı olduğu ölçüde artıran bir ekonomi ve bir ekonomik örgütlenme gerektirmekteydi (Kongar, 2002: 348).

Köylü devlete ait toprakları kullanma hakkına ve bu kullanım hakkı babadan oğula geçebilmekteydi. Köylüler, kullandıkları toprağa karşılık devlete bir kira ödemek durumundaydılar. Bu kira, aslında köylünün üretiminin artık ürünü olmaktadır. Bu artık ürüne devlet adına el koyan tımarlı sipahidir çünkü devlet, bu tımarlı sipahiye hizmeti nedeniyle borçludur. Köylü hiçbir zaman bu artık ürünü yeniden üretime sokarak üretimi genişletmek, çeşitlendirmek olanağına sahip olmamıştır. Köylünün yanı sıra doğrudan üretimde bulunarak ekonomik açıdan ikinci önemli yere sahip olan kesim esnaftı. Esnaf deyimi, tüm zanaatkarları kapsayacak biçimde kullanılmaktadır. Zanaatkarlar, köylüler gibi hiçbir kalifikasyonu olmayan düz emekçiler yığını değildiler. Sayıları azdı ve aralarında etkin bir işbölümü vardı. Böyle güçlü bir örgütün varlığı devlet açısından da önemliydi (Çavdar, 2003: 44-45).

3.3. Loncalar

Lonca teşkilatı Osmanlı sanayi ve ticaretinin ve bu anlamda ekonomik ilişkilerinin en önemli unsurlarından birisi olmuştur. Osmanlı'da zanaat ve ticaret hayatı esnaf teşkilatları tarafından düzenlenmekteydi. Başta bir usta ve yanında çıraklarıyla gerçek bir hoca-talebe grubunun temsil ettiği Osmanlı esnafını, zanaatkar ve aracı biçiminde ikiye bölmek mümkün ise de, bunların hepsi esnaf sayılıyorlardı ve bu iki zümreyi birbirlerinden ancak kendi özel dernekleri ayırt etmekteydi (Akdağ, 1999b: 145). Kullanılan hammadde türüne, faaliyetin yer aldığı üretim aşamasına, üretilen malın spesifik niteliğine, hitap ettiği alıcı zümrelerine göre bir ağacın dallarını andırırçasına uzmanlaşan esnaf örgütlenmesi lonca adı altında anılmaktaydı (Genç, 2000: 294). Osmanlı toplumunda sanayi ve ticaret denilince esnaf birlikleri akla gelirken esnaf birliklerinin çağrıştırdığı ilk konu da, ahilik ve buna bağlı olarak loncalar olmuştur. Ahilik, Anadolu'daki esnaf ve sanatkarların menşeiini teşkil etmiş ancak bağımsız ve güçlü konumu, Osmanlı'nın merkezîyetçi yönetim sisteminde zayıflamıştır (Nişancı, 2002: 99). Esnaf örgütlerinin tören ve gelenekleri içinde ahilikten geldiği düşünülebilecek bazı unsurlar da mevcuttur ancak bütün bu iz ve tesirlere rağmen, Osmanlı esnaf örgütlerinde, 13. ve 14. yüzyıllarda bilinen şekli ile ahiliğin devamından bahsetmek oldukça zordur. Bu yapı içinde lonca deyimini, esnaf örgütünün genel kurulu ve bu kurulun toplandığı yer anlamı dışında bir önem taşımamaktadır. Müslüman olan ve olmayan ustaların aynı örgüt içinde yer alabilmeleri mümkün olmuştur (Genç, 2000: 306). Osmanlı tarım dışı üretiminin iyi bir düzeyde olması, lonca teşkilatının iyi işlemesine bağlıydı ve devlet loncaları vergilendirerek gelir elde etmekteydi (Özgen, 2000: 103).

Osmanlı'da loncalar merkez ile esnaf arasında bir köprü görevi üstlenen, Anadolu'da üretim ve pazarlama ortaklığını teşvik eden, ürün kalitesini yükseltme, kalifiye eleman yetiştirme, ustalık sertifikası verme, iş ve ticaret ahlakını geliştirme ve denetleme, işçileri koruma, ürünleri en ucuz yollardan tüketiciye ulaştırma gibi fonksiyonları üstlenen kurumlardı (Çaha, 1994: 91). Tekelci meslek örgütleri olan loncaların temel amacı, üyelerinin çıkarlarını korumak olmuştur. Loncalar bu amaca yönelik olarak bir yandan üretimlerini denetlemeye ve lonca içi rekabeti sınırlandırmaya, öte yandan da kendileri dışında çıkabilecek üretimi de engellemeye çalışmışlardır. Lonca teşkilatına katılma gedik yöntemine bağlanmış, çırak, kalfa ve usta mertebelerinin kazanılması ve usta olanların boşalan gediklerden hak alabilmesi, örfi kurallara bağlanmıştır. Gedik yöntemiyle isteyen bireyin dükkan açması ve usta olmasının önü kesilmiştir (Nişancı, 2002: 101). Osmanlı yönetici sınıfına göre loncalar yararlı ama aynı zamanda tehlikeliydi. Organize kuruluşlar oldukları için fiyatların kontrol edilmesine yardımcı oluyor, kıtlıkları engelliyor, dürüstlük ilkesini üyelerine aşıyor ve vergi geliri sağlıyorlardı ancak bu örgütlülük aynı zamanda devlete karşı çıkabilir ve siyasi istikrarsızlık yaratabilirdi. Bu nedenle Osmanlı yönetimi loncaların tekel kurmalarının resmen tanınmasına karşılık, loncalardan devlet denetimi altında olmayı kabul etmelerini ve korunan diğer grupların ekonomik çıkarlarının zararına neden olabilecek hareketlerden kaçınmalarını istemiştir (Kuran, 2000: 50).

3.4. İltizam Sistemi

Osmanlı düzeninde daha kuruluş devrinde ortaya çıkan, devletin büyümesi ile paralel olarak gittikçe önem kazanan, merkezi bir ordunun kurulması ve genişletilmesi ile birlikte merkezi bürokrasinin ortaya çıkaracağı maliyetleri tımar sistemi ile karşılamak imkansızdı. Geniş imparatorluğun yüzlerce kilometre uzakta bulunan yerlerinden toplanacak aynı vergileri, doğrudan doğruya ve münferit tarzda tahsis ederek yürütmek zor olduğu için, vergilerin nakden alınması ya da nakde çevrilerek merkezi bir hazineye intikal ettirilmesi ve oradan bu faaliyetleri

icra eden merkezi ordu ve bürokrasi mensuplarına maaş şeklinde ödenmesi gerekliliği vardı. Osmanlı Devleti'nin bu gerekliliğe cevap olmak üzere tımar sisteminin dışında geliştirdiği çare iltizam yöntemi olmuştur (Genç, 2000: 100).

Mukataa, coğrafi sınırları ile alınacak vergilerin tür ve miktarları maliye tarafından tespit edilen vergi kaynağı ya da kaynakları anlamına geliyordu. Örneğin, İzmir kentindeki esnaf loncaları ya da dış ticaret gümrüğü bir mukataa olarak tanımlanabildiği gibi, bir yörenin çeşitli türdeki vergileri ya da birden fazla yörenin bir tek vergi türü bir mukataa oluşturabiliyordu. Ayrıca Bağdat ve Basra vilayetleri gibi tımar düzeninin kurulamadığı yerlerdeki vergi gelirleri de iltizam yoluyla toplanıyordu (Pamuk, 2017: 178). Devlet, uygun gördüğü her türlü zirai, ticari ve sinai işletmeyi mukataa haline getirebilir ve bu işletmelerden payına düşen vergiyi çoğunlukla özel girişim eliyle toplatabilirdi (Tabakoğlu, 2000: 130). İltizam sisteminde faaliyet gösteren girişimci mültezim olarak anılmıştı. Mültezimler, devlet adına vergi toplama içine kar amacıyla girmekte, açık artırmaya konu olan mukataanın vergi geliri, vergilerin toplanması sırasında yapılacak masraflar ve elde edecekleri yıllık kara ilişkin beklentilerine göre devlete teklifte bulunmaktaydılar (Pamuk, 2017: 178). Hazine, bunlar arasından en yüksek teklifi yapan mülteziime, genellikle 1 ila 3 yıl arasında değişen bir devre için olmak üzere o mukataayı vergilendirme hakkını devrederdi. Belirli bir mukataayı vergilendirme hak ve yetkisini belirli bir süre için almış bulunan mültezim, devletin sağladığı mali, idari ve adli kolaylıklardan faydalanarak, kanunların çizdiği sınırlar içinde, tam bir girişimci gibi hareket eder ve faaliyetine ait hasılatın, açık artırmada tespit edilmiş olan miktarını hazineye ödedikten sonra kalan kısmını bireysel kar olarak almaya hak kazanırdı. Bu sayede devlet, zamanın şartlarına göre çok masraflı, külfetli ve daha az verimli olacağı tahmin edilebilen muazzam bir maliye teşkilatına gerek kalmadan, kanunlarda genellikle aynı olarak tespit edilmiş bulunan vergi gelirlerini, nakden ödenmesi icap eden bütçe harcamaları ile ilişkilendirme imkanını bulmuş oluyordu (Genç, 2000: 101).

Osmanlı'da mukataalar başlıca üç yöntemle işletilmiştir. Bu yöntemler: emanet, iltizam ve 17. yüzyılın sonlarından itibaren malikane sistemidir. Emanet sisteminde işletmelerin merkezden atanan memurlar tarafından işletilmesi kamu sektörü girişimciliğini çağrıştırmakla birlikte esas olarak dikkate alınması gerekli sistemler özel sektörün girişimci olarak yer aldığı iltizam ve malikane sistemleridir. Emanet, mukataaların emin olarak adlandırılan memurlar tarafından işletilmesidir. Gelir düşüklüğü gibi sebeplerle mültezimlere çekici gelmeyen, padişah hasları ya da madenler ve gümrükler gibi devlet tarafından işletilmesi gereken mukataalar, emanetin konusunu teşkil etmişlerdir. Emanet yöntemiyle işletilmeyen mukataalar iltizam yöntemiyle işletilmiştir. İltizam usulü Fatih Sultan Mehmet zamanında sistemleştirilmiştir. İstanbul'un imar gerekleri yanında, Akkoyunlu seferi gibi artan savaş harcamaları, böyle bir finansman kaynağını gerekli kılmıştır. Tımar sisteminin bozulma sürecinde ise tımar toprakları da iltizam yöntemiyle işletilmeye başlanmıştır (Tabakoğlu, 2000: 131).

Girişimcinin yani vergi kaynağının işletilmesini üstlenen mültezimin ne kadar bir süre için işletmeyi üstlendiğini kesin olarak bilememesi sonucu vergi kaynağının aşırı bir biçimde sömürülmesi iltizam sisteminin olumsuz yönlerinden biriydi. Diğer bir sakınca ise sistemin hem devlet hem de girişimci açısından risklerle dolu olmasıydı. Devlet riskten kaılan bir tutum içersinde ise, bu riskleri mülteziime yükleme yoluna giderek mukataa'dan vergi toplama yetkisini ihaleye çıkardığında, girişimciden kendisine daha önceden saptanmış bir miktarın ödenmesini istemekte, bunun karşılığında da mültezimi, toplayacağı vergi konusunda serbest bırakmaktaydı. İltizam sistemi, İkinci Viyana Kuşatması sonrasında başlayan uzun savaşların maliyetinin

karşılabilmesi için gelir toplamada oldukça yavaş kalmıştı (Çizakça, 2000: 157). 17. yüzyıldan itibaren merkezi ordunun yani kapıkulu teşkilatının nicel olarak artması ve bu durumun hazineye ek kaynak ve nakit ihtiyacı getirmesi sonucu tımar sisteminde kayıtlı bulunan alanlar giderek mukataa statüsüne alınarak buradan sağlanacak gelirler merkezleştirilmiştir. Bu uygulama küçük dirliklerden başlayarak beylerbeyi ve sancakbeyi haslarını da kapsayarak hız kazanmıştır. İltizam ve onun devamı olan malikane sistemlerinin uygulamada hızlanmasıyla Osmanlı toplumsal yapısına girişimci bir sınıf olarak mültezim katılmış ve giderek önem kazanmıştır. Örnek olarak Malatya sancağı, 18.yüzyılda malikane sistemiyle yönetilmiştir. Böylece mültezimler geniş bir alanda padişah adına yetkiler kullanmışlardır (Batmaz, 2000: 165). Ancak bu noktada, özel mülkiyetin müsaderesinin İslam hukukuna göre yasak olmasına rağmen, mültezimlerin mal varlıklarının ya da hükümetle bağlantılı her türlü servetin kökenleri itibarıyla şaibeli ve bu nedenle de müsadereye açık olduğu unutulmamalıdır (İnalçık, 2009: 264).

4. Osmanlı'da Girişimci Olmak

Bir toplumda artık ürün meydana geldikten sonra ticaretin, her türlü üretim biçiminin tamamlayıcı bir unsuru olduğu sonucuna varmak mümkündür. Osmanlı toplumsal düzeninde de ticareti yok saymak mümkün değildir. Ancak mevcut ticari faaliyet bir burjuvazi ortaya çıkartmamıştır. Osmanlı, hem merkezi ögesi hem de yerel uzantılarıyla, ticari faaliyetlere o kadar karışmıştır ki para kullanılarak yapılan mübadelelerin yaygınlığına rağmen, fiyat oluşturucu bir piyasa oluşmamış paranın ve ticaretin bulunduğu fakat fiyat oluşturucu piyasanın bulunmadığı bir durum söz konusu olmuştur (Tezel, 2015: 43). Osmanlı, ödenen vergiler ve halkın tüketimine mal sunulmasından dolayı ticarete karşı genellikle olumlu bir tavır takınmış, uzun mesafeler arasında ticaret yapan tüccar, esnaf üzerinde kurulan sıkı denetimden bir ölçüde muaf tutulmuş ve sermaye biriktirmesi mümkün olabilmıştır (Faroqhi, 2004: 149).

Kapitalizmi ve batı medeniyetini meydana getiren en önemli faktör burjuva zihniyeti iken Osmanlı toplum ve ekonomisini büyük ölçüde ahi zihniyeti yönlendirmiştir. Bu zihniyetin hakim olmasından dolayı Osmanlı'da Batı kapitalizmini oluşturan sömürgeci faaliyetler, sınıf mücadeleleri gözlenmemiştir. Kapitalizmde ekonomik çıkar güdüsü ile hareket eden ideal birey Osmanlı'da toplum yararını kendi çıkarından üstün tutan, kanaatkar fakat girişimci birey ile idealize edilmiştir. Anadolu iktisadi hayatının ilk örgütleyicileri olan ahiler bu tutumun örnekleri olmuşlardır (Tabakoğlu, 2003: 136).

4.1. Merkezin Girişimciliğe Bakışı

Ziraat, madencilik, esnafılık ve ticaretten oluşan Osmanlı ekonomisinde devlet bü-yük farklılaşmalara meydan vermeyecek düzenlemeleri gerek doğrudan müdahale ederek gerekse oluşturduğu kurumlar aracılığı ile yapmıştır. Üretim faktörleri üzerinde kurulan bu denetimin amacı eşit dağılımın sağlanması ve süregelen dengenin devamı olmuştur. Hem köy hayatında hem de şehir hayatında genel olarak işletme ölçekleri birbirine yakın bir biçimde devlet tarafından örgütlenmiş ve devamı sağlanmıştır. Devlet ekonomik hayatı, bu hayatı belirleyen ilişkileri, tam bir askeri disiplinle kayıt altına almıştı. Mükellefiyetler yoluyla iktisadi yaşamın her anına ve köşesine müdahale etmekteydi. Bu müdahaleler öylesine kapsamlıydı ki hangi yörelerin ürünlerinin hangi bölge ya da kentte pazarlanacağına bile devlet karar veriyordu (Çavdar, 2003: 46).

Genç (2000) klasik dönemdeki ekonomik zihniyeti üç ana ilke çerçevesinde değerlendirmektedir. Bu ilkeler: iâşe (provizyonizm), gelenekçilik ve fiskalizmdir. İâşe ilkesine

göre iktisadi faaliyetin amacı, toplumun ihtiyaçlarını karşılamaktır. Esas amaç üretilen mal ve hizmetlerin, mümkün olduğu kadar bol, kaliteli ve ucuz olması, yani piyasada mal arzının mümkün olan en yüksek düzeyde tutulmasıdır. Bu amacı gerçekleştirmek için Osmanlı, ürünlerin ilk üreticiden nihai tüketiciye ulaşıncaya kadar geçirdiği tüm aşamalara müdahale etmiştir. Tarımda ortalama büyüklüğu toprağın verimine göre değişebilen 60 ile 150 dönüm arasında yer alan arazi geçerli ölçekte zirai işletme birimi olarak kabul edilmiş, bu arazinin küçültülmesine ya da büyütülmesine imkan vermeyecek düzenlemelere gidilmiştir. Miri sistem benimsenerek toprağın mülkiyeti devlete ait olmuştur. Esnaf ise lonca sistemiyle denetim altına alınmış, işletmelerin ortalama büyüklüğu aşmayacak kapasitede olmaları uygun görülmüştür.

İaşe ilkesinde üretimin amacı ihracat değil ülke sınırlarının dahilinde ihtiyaşların karşılanmasıydı. Ticaret, devletin kontrolü altında organize edilmekteydi. Bunun en önemli nedenlerinden biri ne pahasına olursa olsun belli ihtiyaç maddelerini belli bölgelerde suni olarak bol ve ucuz fiyatlarla bulundurmaktı. Ancak bir beldenin ihtiyaçları karşılandıktan sonra arta kalan üretim, ordu, saray ve İstanbul gibi büyük şehirlerin ihtiyaçları için tahsis edilmekteydi. Bu ihtiyaçlar karşılandıktan sonra eğer geriye artık ürün kalırsa belirli iç gümrükleri ödemek şartıyla tüccarlara bu ürünlerin ticaretini yapmalarına izin verilirdi. Bu bakımdan iç ticarete sarayın, idari kadroların ve İstanbul gibi büyük bir şehrin ihtiyaşlarının fonksiyonu olarak bakmak gereklidir (Nişancı, 2002: 94).

Osmanlı düzeninin temelinde dengenin korunması kavramı yatmaktadır. Altı yüzyıl süren Osmanlı yönetimi, toplumsal ve ekonomik yaşamda dengenin sağlanması ve sağlanan dengenin de yitirilmemesine yönelik çabalar ile dolu olmuştur (Çavdar, 2003: 46). Osmanlı'nın yönettiği coğrafya ve dönemin kısıtlı ulaşım imkanları düşünöldüğünde sosyo-ekonomik bağlamda en büyük korku halkın karşı karşıya kalabileceği kıtlık olasılığıdır. Bu olasılığı minimize edebilmek için Osmanlı mutlak bir denge ilkesini uygulamış ve ekonomi de bu ilkedен muaf tutulmamıştır. Dengenin sürdürülebilir olması ise gelenekçilik değerine sahip çıkılmasına bağlıdır. Tüm ekonomik birimlerde bu bağlamda temel amaç üretim ile tüketimin dengelenmesidir. Bu nedenle hem üretim hem de tüketim denetim altında tutulmuş uzun deneyimler sonucu elde edilen üretim ve istihdam yapısı sabit olarak korunmaya çalışılmıştır. Gelenekçilik süregelen ve en kadim olarak nitelenenin, değişmeden kalabilmesi biçiminde tanımlanmış ve uygulanmıştır. Osmanlı'nın ekonomik hayata karşı tutumunu belirleyen ve bu alandaki düzenlemeleri yönlendiren son ilke fiskalizmdir. En genel tanımı ile fiskalizm, hazineye ait gelirleri mümkün olduğu kadar yüksek düzeye çıkarmaya çalışmak ve ulaştığı düzeyin altına inmesini engellemektir. Ancak gelirlerin yükseltilmesi bazı sınırlamalara tabi olmuştur. İlk olarak üretim düzeyi düşük seviyede seyretmiş ve bunun yükseltilmesi uzun vadede imkan dahilinde görölmemiştir. İkinci olarak ulaşım zor ve pahalıdır. Son olarak ise parasal ilişkiler sınırlıdır. İlk iki faktörün yükseltilmesi teknolojik ilerlemeye bağlıdır ve dönemin şartları göz önünde bulundurulursa kolayca değiştirilebilecek nitelikte değildir. Son faktör olan parasal ilişkiler yani ticari faaliyetler müdahale ile artırılabilirdi ancak bu mevcut dengenin bozulması anlamında iaşe ve gelenekçilik ilkesiyle ters düşmekteydi. Diğer taraftan ticari faaliyetlerin artırılması sadece ekonomik dengeyi değil sosyo-politik düzeni de bozabilirdi. Ekonomide ticari faaliyetler artıkça toplumda ticaretle uğraşanlar güçlenecek, büyüyecek ve zenginleşecekti. Bu ise güçlü bir toplumsal sınıfın oluşmasına neden olacak ve merkezden mutlak hakimiyetini bu sınıf tehdit edebilecekti. Bu nedenle narh sistemi benimsenerek sıkı fiyat kontrolleri uygulanmış esnaf ve tüccarın yani girişimcinin kar haddi %5 ile %15 arasında belirlenerek girişimcilerin sermaye biriktirme ve büyüme imkanları sınırlandırılmıştı.

4.2. Klasik Dönemde Girişimcilik Değerleri

Klasik Osmanlı siyasal ve sosyo-ekonomik yapısının en önde gelen özelliği padişah ve onun mutlak otoritesiydi. Toplumda nüfus ve iktidar sahiplerinin zenginleşme motivasyonu sadece kar, verimlilik ve sermaye birikimi gibi faktörlere bağlı olmamıştır. Nişancı (2002) bu motivasyonu itibar sahibi olma, unvan ve asalet peşinde koşma, nam ve şöhrette başkaları ile yarışma biçiminde gözlenen değerlere bağlamaktadır. Klasik dönemde Osmanlı toplumunu oluşturan kesimlerin hemen hemen tümünde varlığını hissettiren anti ekonomik zihniyet, özellikle toplumsal dayanışmanın çeşitli unsurlarını bünyesinde barındıran ahilik temelli esnaf örgütlerinde yoğun bir biçimde gözlenmekteydi. Bu tutum esnafın, durgun sanat ahlakına, kapalı meslek ahlakına, gelenekçiliğine ve görenek ile bir otoriteye olan bağlılığına dayanmıştır. Durgun sanat anlayışı, hırs ve açgözlülüğten uzak olma, kanaatkarlık, vurgunculuk biçiminde algılanan aşırı zenginlikten uzak durma, aynı loncada yer alan üyeler arasında rekabetin önlenmesi gibi normlarla şekillenmekteydi. Kapalı sanat anlayışı ise iş ve meslek değiştirme yolunun kapanması demektir. İlgili dönemde toplumsal ahlak her bireyin kabiliyetine uygun olan bir faaliyette uzmanlaşmasını ve hayatı boyunca bu faaliyetle uğraşmaya devam etmesini uygun bulmaktaydı. Loncalarda uygulanan gedik sistemi bu anlayışın bir uygulaması olarak gözlemlenmektedir. Ancak burada sözü edilen uzmanlaşma bireysel bir üstünlük sağlama amacıyla değil, bağlı olunan mesleki organizasyona karşı duyulan kolektif sorumluluktan kaynaklanmaktaydı. Burada amaç belli bir miktarın üretiminin yanı sıra standart kalitenin de sağlanabilmesi olmuştur. Gelenekçilik ise her biçimde yeniliğe, değişime kapalı bir üretim tekniğinin uygulanması idi. Üretilen bir eşyada en küçük bir ayrıntı ihmal edilemez ve bu eşyaya yeni bir ilave yapılamazdı. Gelenekçilik, var olanı bilindiği şekliyle muhafaza etmekten görenekçilik, öğretilene hürmet ve itaat yani otoriteye bağlılıktır. Bu bağlamda her esnaf bir ustaya bağlı olmuş sanatının geleneksel ustalarını tanımış ve onları rehber edinmiştir.

5. Klasik Dönem Osmanlı Girişimci Tipolojisi

Osmanlı, ekonomik faaliyetleri piyasa mekanizmasının serbest işleyişine bırakmamış, ekonomiye geniş ölçüde müdahale ederek kontrolü altına almıştır. Toplum ihtiyaçlarını dikkate alarak üretim, dağıtım ve fiyatlandırma aşamalarında piyasayı düzenlemiştir. Çeşitli piyasalara oldukça ayrıntılı yapılan bu müdahale, Osmanlı'nın tüketicinin menfaatini, üreticinin karına tercih politikasıyla doğrudan ilgilidir. Devletin ekonomiye müdahalesi memurlar aracılığı ile değil de esnaf topluluklarının teşkilat ve idari kadrolarının yardımıyla yapıldığı için yıkıcı bir etki yaratmamıştır (Nişancı, 2002: 70). Anadolu'da bütün toprakların, yeraltı ve yerüstü kaynaklarının özel mülkiyet dışında bırakılarak devlet malı sayılması (miri toprak rejimi), toplumun fonksiyonel ayrımını da devlete uydurmuş ekonomik kademeler ve servet kazanma olanakları neredeyse tamamen devlet düzenine bağlı kalmıştır (Akdağ, 1999b: 83). Osmanlıda sosyal tabakalaşmayı belirleyen yönetenler (askeri zümre) veyönetilenler (reaya) ayrımı olmuştur. Askeri zümre kendilerine tımar kesiminden, hazineden gelir ayrılan zümredir. Reaya ise üretim yapan ve vergi veren zümredir. Bu tabakalaşmayı mali düşünce yönlendirmiş askeri zümre reayanın ödediği bazı vergilerden muaf tutulmuştur (Tabakoğlu, 2003: 142). Askerilerin en üst kesiminin sermaye biriktirme imkanı bulunmaktaydı ancak bu sınıfın yasal mirasçısı devlet olduğu için özel sermaye oluşturma son derece kısıtlı olmuştur (Genç, 2000: 75).

Siyasal, toplumsal, kültürel ve iktisadi açıdan belirli ilke ve kurumlar aracılığıyla şekillenen Klasik Dönem Osmanlı ekolojisinde girişimciler, tabii oldukları düzenlemelere göre farklılık arz etmekteydi. Klasik dönemi yönlendiren iktisadi ilkeler arasında yer alan iâşe, gelenekçilik ve

fiskalizme ek olarak merkezin mutlak otoritesi de vurgulanmalıdır. Sonuçta Osmanlı, gerek doğrudan gerekse de miri toprak rejimi ve loncalar gibi kurumlar aracılığı ile iktisadi hayata da müdahale etmiştir. İaşe, gelenekçilik, fiskalizm ve merkezin mutlak otoritesi bağlamında Klasik Dönem Osmanlı girişimcilik ekolojisi şekillenmiştir. Bu dört ilke iç içe geçmiş uygulamalarla girişimcilik ekolojisini oluşturmuştur. Bu dört ilke çerçevesinde Osmanlı girişimcileri mali açıdan da sınıflandırılabilir. Bir yanda Askeri kesimin girişimcileri vergiden muaftırlar, diğer tarafta Reaya kesiminden olan girişimciler vergiye tabidirler. Bu iki önemli girişimci grubun arasında ise vergi toplamayı iş edinmiş her iki grubun da avantaj ve dezavantajlarına sahip olan mültezimler yer almaktadır. Şekil 1'de bu ana ilkelere dayanarak biçimlenen girişimci tipolojileri görülebilir:

FİSKALİZM

		Vergi İmtiyazı			
		Var	Yok		
İAŞE	Sermaye Birikimi	I Has Zeamet	II Mültezim Uzun Mesafe Tüccarı Sarraflar	MÜSADERE İHTİMALİ	MUTLAK OTORİTE
	Düşük	IV Tımar	III Ticaret Erbabı Zanaatkar Esnaf Çiftçi		
		Askeri	Reaya		

Toplumsal Tabaka

GELENEKÇİLİK

Şekil 1. Klasik Dönem Osmanlı Girişimci Tipolojisi
Kaynak: Uygun, R., 2006

Bu ilkelere dayanılarak Osmanlı'da girişimcilik ekolojisi dahilinde toplumun yapısı, sermaye birikim koşulları, vergi imtiyazları ve müsadere sistemi düzenlenerek girişimci tipolojisi devlet eliyle oluşturulmuş ve düzenlenmiştir. İlk alanda (I), Has ve Zeametlerin geliri kendilerine tahsis edilen Askeri tabakaya mensup olan yönetici-seçkin olarak adlandırılan devlet görevlileri

bulunmaktadır. Bu kesim, vergi imtiyazına sahiptir, sermaye biriktirebilme koşulları da devletten en yüksek ücreti aldıkları için diğer üç gruba göre daha iyidir. Ancak askeri zümreye tabi olduklarından dolayı servetlerinin müsadereye uğrama ihtimali de yüksek olmaktadır. İkinci alanda (II) Mültezim, Uzun mesafe tüccarı ve sarraf gibi sermaye birikimi ihtimali yüksek ancak reaya tabi olduğu için vergi veren kesim bulunmaktadır. İltizam işlerine karıştıkları andan itibaren tüm mal varlıklarıyla devlete karşı sorumlu olan bu girişimci kesimin ciddi servet birikimi yapabilme şansına rağmen askeri sayılarak müsadereye uğrama ihtimalleri de yüksek olmuştur. Üçüncü alanda (III) vergiye tabi üretim ve ticaret işleriyle uğraşan girişimciler yer almaktadır. Bu kesimin narh sistemi ve lonca kurumunun uygulamalarından dolayı servet birikim ihtimalleri düşüktür. Az sermaye ile iltizam işlerine girmeleri ve haliyle müsadere uygulamasına maruz kalmaları da pek olası görünmemektedir. Son alanda (IV) devletin memuru olarak askeri zümrenin gelir ve siyasi güç bakımından alt tabakalarında kalan Tımar sahipleri bulunmaktadır. Görece olarak vergi gelirine sahip oldukları tarım arazileri küçük olduğundan dolayı servet yaratma kapasiteleri de düşük olmuştur. Askeri zümreden oldukları için birikimleri müsadereye teorik olarak açık olmakla birlikte daha çok merkezi idare tarafından yerleri değiştirilerek feodal tarzda siyasal bir güce dönüşmeleri engellenmiştir.

Padişahın desteğiyle ya da yönetici-seçkinlerin çıkarlarına hizmet ederek spekülatif servet kazanma imkanına rağmen bu tür sermaye birikimlerinin her zaman sallantıda olması ve müsadereye açık olması Osmanlı patrimonyal sisteminde sermaye birikim koşullarını ve doğasını açıkça ortaya koymaktadır (İnalçık, 2009: 265). Tımarlı sipahiler iyi bir gelire sahiptiler. Örneğin 16. Yüzyıl başlarında Bursa'da faaliyet gösteren en zengin tüccarın ortalama geliri 4 bin düka altınken aynı dönemde bir sancak beyinin ortalama geliri 12 bin düka altındı. Has ve zeamet sahipleri Osmanlı toplumunun en zengin kesimini oluşturmaktaydı (İnalçık, 1973: 115). Ancak askeri kesimin varisinin devlet olması, sağlanan birikimin bir sonraki kuşağa aktarılmasını engellemekteydi. Merkezin mutlak otoriteye sahip olması ilkesinden kaynaklanan, devlet görevlisi iken edinilen mal varlığının kamuya ait sayılması olarak yorumlanan müsadere uygulaması ise her an devletin bu yönetici-seçkinlerin tüm mal varlıklarına el koyabilmesine olanak sağlamaktaydı.

Tüccarlar, Osmanlı devletini denetleyen askeri-yönetimsel hiyerarşiyle siyasal olarak rekabet etmelerine olanak sağlayacak bir tarzda örgütlenmemişlerdi. 16. ya da 17. Yüzyılda, bir tüccarın siyasal güce ulaşmayı başarması, genellikle bir mültezim olarak etkinlik göstermesiyle mümkündü. Tüccar, iltizam işlerine yönelerek kazancını yükseltebilmekteydi. Ancak, anlaşmadaki miktarları ödemedeki başarısızlık, tüm servetini yitirmesine, hapsedilmesine neden olabiliyordu. Ayrıca, sevilmeyen bir mültezim, Padişah'ın, hakkında idam emri vermesine yol açacak kadar düşmanlık yaratabilirdi. Bir mültezimin yükselmesine muhalefet, reaya ve askerlerden gelebileceği gibi, geleneksel siyasal sınıf mensuplarından da gelebilirdi (Faroqhi, 2004: 16).

6. Sonuç

Klasik Dönem Osmanlı İmparatorluğu'nda, merkezi yönetim için tehlike teşkil edebilecek zenginleşmelere ve siyasal güce dönüşebilecek iktisadi güçlenmelere izin vermemiştir. İşe ilkesinin uygulanmasında gerek tarımda gerekse de sanayide miri toprak rejimi ve lonca kurumları ile işletme ölçekleri belirli boyutlarda tutularak büyümelerine imkan verilmemiştir. Piyasadaki fiyat artışları devleti ve halkı ilgilendiren konuların başında geldiği için her türlü eşya ile yiyecek maddelerinin ve hizmetlerin fiyatları, en büyük resmi makamlar tarafından düzenlenmiştir. Bu düzenleme narh sistemi olarak anılmıştır (Aydüz, 2000: 74). Loncaların uymak zorunda oldukları kurallar en ince ayrıntısına kadar devlet tarafından düzenlenmiştir. Fiyat seviyesi, fakirlerin alım gücüne göre belirlendiğinden, narh verilirken esnafın sadece emekleri hesaplanıyordu. Böylece,

esnaf hiçbir surette sermaye biriktirme fırsatı bulamamıştır. Avrupa'da, on altıncı asır itibarıyla ticari faaliyetlerle uğraşan esnafın, büyük sermaye biriktirip krallara borç verebilecek duruma gelmesine rağmen Osmanlı esnafı kıt kanaat kazanç ile yetinmiştir (Nişancı, 2002: 102). Narh sistemi ile piyasada fiyatlar yapay olarak oluşturulmuş, girişimcilerin kar marjları %5-%15 arasında tutulmuştur. İhracat ise ancak tüm imparatorluğun ihtiyaçları karşılandıktan sonra yapılabilecek bir faaliyet olarak algılanmıştır. Bu ilke gereği yapay olarak üretilen mal ve hizmetlerin piyasada bol, kaliteli ve ucuz olarak bulunması hedeflenmiştir. Bu noktada tarımsal, ticari ve sinai işletmelerin, ürün ve hizmetlerin, ithalat ve ihracatın bu kadar denetlendiği ve yönlendirildiği bir ekolojide girişimcilerin sermaye birikimi yapabilmeleri zorlaşmıştır. Ticaret bir nevi kamu hizmeti gibi görülmüş ve algılanmıştır. Tüm toplumsal ve iktisadi sistemin belirli bir denge noktasında adeta yapay olarak dondurulmuş biçimde süregitmesine atıf yapan Gelenekçilik ilkesi gereğince toplum, askeri ve reaya olarak iki temel sınıfa ayrılmıştı. Devşirme usulü Hıristiyanların Askeri sınıfa katılmaları için bir yoldu. Ayrıca özellikle sınır bölgelerinde olağanüstü yiğitlik sergileyen Reaya da Askeri sınıfa alınmaktaydı. Kast sisteminin olmayışı dikey hareketliliği desteklemekle birlikte merkezin genel görüşü her kesimin olduğu yer ve konumda kalması olmuştur. Askeri kesime mensup olmak, vergiden muaf olmayı sağladığı için girişimcilik faaliyetlerinde avantaj sağlamaktaydı. Miri toprak rejiminin ve tımar sisteminin bir sonucu olan has ve zeametlerin işletilmesinde ya da sancak beyi, beylerbeyliği, vezirlik gibi yüksek idari mevkilerin gelir ve sağladığı imkanların çerçevesinde önem göstermekteydi. Ancak askeri kesimin yasal varisinin devlet olması ve müsadere uygulamaları servet birikimini ve aktarımını engellemiştir.

Özellikle Onbeşinci ve Onaltıncı yüzyıllarda Osmanlı'nın kendine özgü siyasi, sosyal ve ekonomi kurumları gelişmelerini tamamlayarak tutarlı bir biçimde birbirlerine bağlanmıştır. Ekonomi bireyin ve toplumun çıkarlarının dengede olduğu noktada kurumsallaşmış, bu dengeli yapı Avrupa'da zihniyet ve ekonominin değişimiyle birlikte giderek bozulmuştur (Nişancı, 2002: 137). Onbeşinci yüzyıla birlikte dünyanın merkezine oturan ve ticaret yolları bağlamında yerleşen Osmanlı, ilk olarak Avrupa'daki değişiklikler sonucu bu konumunu kaybetmeye başlamış, coğrafi keşifler ile birlikte yeni dünya Amerika'nın altın ve gümüşü, Avrupa'ya akmış, bu artış ile birlikte Osmanlı hammaddelerine iç pazardan daha fazla para ödeyen bir Avrupalı tüccar grubu ortaya çıkarken, Hindistan deniz yolunun keşfi ile Akdeniz, dünya ticaretinin merkezi olma özelliğini yitirmeye başlamıştır. Sonuç olarak Osmanlı toprakları, çok hızlı bir fiyat artışına, kaçakçılığa, zanaatların duraklamasına, gıda maddesi sıkıntısına, ticaret yollarından sağlanan gelirlerinin azalmasına sahne olmuştur (Küçükkalay, 2000: 45). Nişancı (2002), Kasaba (1993) ve Kongar (2002), Osmanlı ekonomi düzenindeki dengenin yitirilmesinde birçok faktörün etkili olduğunu belirtmekle beraber etkisinin çabukluğu ve yayılma alanı dikkate alındığında en yıkıcı gelişmenin Doğu ticaret yollarındaki değişme yani uluslararası ticaret yollarının Akdeniz'den Atlantik'e kayması olduğunu vurgulamışlardır.

Klasik Dönem'den sonra Osmanlı tarımda, tımar sistemini bırakıp genişleyen bir şekilde iltizama ve malikane sistemine yönelmiştir. Bu ise sahiplik ve hak iddialarının bulanıklaşmasına ve merkeze karşı yükümlülüklerin giderek belirsizleşmesine yol açmıştır. Devletin kimin ne kadar toprak üzerinde ne tür bir hakkı olduğunu takip etmesi giderek zorlaşmıştır. Diğer taraftan lonca sisteminin etkinliğini yitirmesi, devletin mali istikrar sağlayamaması, gittikçe artan sayıdaki köylünün şehirlere taşınması, devletin şehirlerdeki küçük sanayi üretimi üzerindeki denetimini de giderek azaltmıştır (Kasaba, 1993: 19-20). Avrupa devletleri elde ettikleri sömürgeler sayesinde zenginleşmiş ve bu zenginlikle teknik ve ekonomik yapıda büyük değişme ve gelişme göstermiş, Avrupalı tüccarlarının elinde önemli bir sermaye birikimi olmuştur. Avrupa'daki bu değişme ve

gelişme sonucunda öncülüğünü İngiltere’de başlayan, tarım ekonomisi ve üretim ilişkilerinden, sermaye birikimi ile makineleşmeye geçmek demek olan Sanayi Devrimi, 18. yüzyıl sonlarında Batı Avrupa ülkelerinde gerçekleştirilmiştir (Tepekaya, 2000: 195-196).

Loncaların kısıtlayıcı nitelikleri, onları esneklikten yoksun hale getirmiş, gittikçe büyüyen Batı rekabetine karşı dayanıksız kılmıştır. Esneklikten uzak oluşları yüzünden iyice hassas bir nitelik taşıyan pek çok lonca, Avrupa rekabeti karşısında ya yok olmuş ya da gücünü büyük ölçüde yitirmiştir (Quartaert, 1999: 26). Zaman içerisinde şehirlerde verimli meslekler yabancı ve azınlıkların elinde toplanarak, Avrupa benzeri bir girişimci sınıf ortaya çıkamamıştır (Yenal, 2010: 36).

Kaynakça

- Andaç, F. (1994). Osmanlı Döneminde Ahilik Teşkilatı. Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 11, 1-15.
- Akdağ, M. (1999a). Türkiye’nin İktisadi ve İçtimai Tarihi Cilt I 1243-1453. Ankara: Barış Yayınevi.
- Akdağ, M. (1999b). Türkiye’nin İktisadi ve İçtimai Tarihi Cilt II. Ankara: Barış Yayınevi.
- Avcıoğlu, D. (2018). Türkiye’nin Düzeni (Dün, Bugün, Yarın). İstanbul: Kırmızı Kedi Yayınevi.
- Aydoğan, M. (2019). Antik Çağdan Küreselleşmeye Yönetim Gelenekleri ve Türkler II. Cilt. İstanbul: İnkılap Kitabevi.
- Aydüz, D. (2000). Osmanlı-Devletinde Narh Uygulaması. Yeni Türkiye Dergisi, 32 (Mart-Nisan), 74-81.
- Batmaz, E. Ş. (2000). İltizam Sisteminin XVIII. Yüzyıldaki Boyutları. Yeni Türkiye Dergisi, 32 (Mart-Nisan), 160-167.
- Divitçioğlu, S. (2010). Asya Üretim Tarzı ve Osmanlı Toplumunu. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Çaha, Ö. (1994). Osmanlıda Sivil Toplum. Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, 49 (3-4), 79-99.
- Çavdar, T. (2003). Türkiye Ekonomisinin Tarihi 1900-1960. Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.
- Çizakça, M. (2000). Osmanlı İmparatorluğunda İç Borçlanmanın Evrimi (XV. Yüzyıldan XIX. Yüzyıla). Yeni Türkiye Dergisi, 32 (Mart-Nisan), 156-159.
- Faroqhi, S. (2018). Osmanlı Dünyasında Üretmek, Pazarlamak, Yaşamak. (Çev. Gül Çağalı Güven ve Özgür TÜresay), 4. Baskı, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Genç, M. (2000). Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi. İstanbul: Ötügen Yayınları, Yayın No 486, Kültür Serisi 186.
- İnalçık, H. (1973). The Ottoman Empire: The Classical Age 1300–1600. London: Weidenfeld and Nicolson.
- İnalçık, H. (2009). Osmanlı İmparatorluğu’nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi Cilt 1. İstanbul: Eren Yayıncılık.
- Kasaba, R. (1993). Osmanlı İmparatorluğu ve Dünya Ekonomisi. İstanbul: Belge Yayınları 194.
- Kongar, E. (2002). 21. Yüzyılda Türkiye Ekonomisi. İstanbul: Remzi Kitabevi, Büyük Fikir Kitapları Dizisi 101.
- Kuran, T. (2000). Osmanlı Lonca Teşkilatı Üzerinde İslami Etkiler. Yeni Türkiye Dergisi, 32 (Mart-Nisan), 47-62.
- Kunt, M., Akşin, S., Faroqhi, S., Toprak, Z., Yurdaydın H. G. ve Ödekan A. (2011). Türkiye Tarihi 3. İstanbul: Cem Yayınevi.
- Küçükkalay, A. M. (2000). Osmanlı Toprak Sistemi-Miri Rejim. Yeni Türkiye Dergisi, 32 (Mart-Nisan), 41-46.
- Nişancı, Ş. (2002). 15-16. Yüzyıllarda Osmanlı İktisat Zihniyeti. İstanbul: Okumuş Adam Yayınları 14, Tarih Dizisi 3.
- Ortaylı, İ. (2009). Loncadan Oda’ya “Fatih Dönemine Kadar Anadolu’da Ticaret, İstanbul: İTO Yayınları.
- Özgen, F. B. (2000). Osmanlı Devletinin Diğer Devletlerle İktisadi İlişkileri. Yeni Türkiye Dergisi, 32 (Mart-Nisan), 101-111.

- Pamuk, Ő. (2017). Osmanlı İmparatorluğu'nda Paranın Tarihi. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kùltür Yayınları.
- Quartaert, D. (1999). Sanayi Devrimi Çağında Osmanlı İmalat Sektörü. (Çev. Tansel Güney) İstanbul: İletişim Yayınları 543, Araştırma-İnceleme Dizisi 87.
- Tabakoğlu, A. (2000). Osmanlı Mali Yapısının Ana Hatları. Yeni Türkiye Dergisi, 32 (Mart-Nisan), 127-138.
- Tabakoğlu, A. (2003). Türk İktisat Tarihi. İstanbul: Dergah Yayınları 122, İktisat Dizisi 1.
- Tepekaya, M. (2000). Sanayi Devrimi Döneminde Osmanlı İktisadi Yapısı. Yeni Türkiye Dergisi, 32 (Mart-Nisan), 195-214.
- Tezel, Y. S. (2015). Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi (1923-1950). İstanbul: İş Bankası Kùltür Yayınları.
- Uygun, R. (2006). Türkiye`de Girişimcilik Kùltürünü Yönlendiren Öncü Girişimciler ve İbrahim Bodur Modeli“, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ocak 2006.
- Yenal, O. (2010). Cumhuriyet'in İktisat Tarihi. 5. Baskı, İstanbul: İş Bankası Kùltür Yayınları.

